A POLGÁRI ÉRDEKEK ÉRVÉNYESÍTÉSÉNEK KORAI FORMÁI A FRANCIA VÁROSOKBAN. II.*

TÓTH TAMÁS

VÁROSFEJLŐDÉS ÉS JOGFEJLŐDÉS

A falaik között kibontakozó „szelíd áruforgalom" (Marx) már most megkívánta, hogy a városok mindent megtegyenek polgáraiknak a lényegénél fogva erőszakos és önkényes földesúri bíráskodással szembeni jogvédelme érdekében, egyben pedig tulajdon igazgatási funkcióik hatékony gyakorlása is előfeltételezte kellő jogi szankciók meglétét. Innen törekvésük arra, hogy kisajátítsák vagy megvásárolják a bírói hatalom megtestesítésének méltóságát. Fentebb már láttuk, hogy a polgárváros mint politikai testület egyik legfontosabb jellemzője valóban éppen az volt, hogy többé-kevésbé korlátozott módon törvényhozási és igazságszolgáltatási kompetenciával rendelkezett.

Ez azt is jelentette, hogy önálló bírói terület volt, saját közegéből való esküdtekkel, s hogy egy adott helyen polgárjoggal rendelkező személyt csak saját városának bírósága vonhatott felelősségre.[1] A városi békére (pax villae) tekintettel a személyes bosszú illegálissá válik, a feudális környezet sokrétű negatív hatásait is figyelembe véve azonban nem meglepő, hogy a „szelíd áruforgalom" igényei még hosszú ideig a városi életnek büntetőjogi szempontból egyenesen „könyörtelen reglementációja"[2] irányába mutattak. Ez a büntetőjog bővelkedett rendkívül szigorú, nemegyszer a „szemet szemért, fogat fogért" elve alapján kirótt testi büntetésekben, a racionalizálódás tendenciái csak fokozatosan érvényesültek benne. Az a tény viszont, hogy minden városlakóra egyaránt érvényes volt, bizonyára jelentősen hozzájárult a korábbi rendi különbségeknek a jogalkalmazás szempontjából való nivellálódásához. A fejlődés általános tendenciája mindenesetre az volt, hogy a városi bíróságokon esküdtként működő burgensisek előbb-utóbb a társadalmi élet különféle területein — mégpedig nemcsak büntetőjogi, hanem nevezetesen magánjogi vonatkozásban is — „minden városi polgárra azonos és közös . . . különleges jogot"[3] kezdtek alkalmazni.

Véleményünk szerint persze helytelen lenne a kommuna és a prekommunális fejlődés, illetve a kommuna és falusi környezete között jogi szempontból abszolút kontrasztot tételezni és a polgárvárost — mint ahogyan ezt pl. Olivier-Martin teszi — egyszerűen olyan privilegizált központként meghatá-

* A tanulmány első része megjelent „Magyar Filozófiai Szemle" 1976/2. számában. — *Szerk.*

[1] M. Weber, i. m. 324.; Petit-Dutaillis, i. m. 48—49. A Marx által más összefüggésben használt „szelíd áruforgalom" kifejezést az „erőszak viszonyaival" való szembeállításban mutatis mutandis itt is alkalmazhatónak véljük. Vö. MEM 46/II, 369.

[2] Vö. Pirenne: „Les villes . . ."; uo. 146—147.

[3] M. Weber, i. m. 323.

rozni, ahol az általános földesúri jog (le régime seigneurial de droit commun) nincs érvényben. Hogy az valójában nincs egészen így, hogy a kommunáknak számos vonatkozásban kompromisszumot kellett kötniük, azt világosan mutatja, hogy a kommunális karták legjobban kidolgozott pontjai gyakran éppen azokkal az esetekkel foglalkoznak, amelyekben a városi jogszolgáltatás a városban lakó, de nem a kommuna tagjai közé tartozó személyekkel (idegenek, nem-esküttársak, az első két rend tagjai és megbízottai stb.) kerül szembe, általában, ahol az keresztezi a feudális vagy egyházi jogszolgáltatás kompetenciáit, amelyek természetesen korántsem tűntek el. Sőt, nem ritka dolog az sem, hogy a szenior vagy a király éppen a legfontosabb jogesetekben való eljárást (haute justice) a kommunával szemben kifejezetten önmagának tartja fenn. Ugyanígy a városoknak, különösen a kereskedővárosoknak saját polgáraik jogvédelme biztosítására irányuló legenergikusabb erőfeszítései sem hagyhatják figyelmen kívül más városok analóg érdekeit.[4] Világos azonban, hogy ezek a kérdések nem véletlenül kapnak nagy súlyt a kommunák „külkapcsolataiban", s azok közvetlenül szembetűnő törekvése arra, hogy „polgáraik kiváltságos helyzete az egyes polgárnak harmadik féllel való érintkezésében is különleges jogként érvényesüljön"[5] ráirányítja figyelmünket magának ennek a kiváltságos helyzetnek közelebbi jogi tartalmára. E különleges jog formáinak, helyi változatainak szinte zavarbaejtő sokasága egyébként tisztán kirajzolódó általános tendenciák köré rendezhető, ezen a bázison pedig — mint fentebb már utaltunk rá[6] — létrejött a kutatási eredmények egy olyan minimuma, amely véleményünk szerint lehetővé teszi, hogy a polgári esküttársak rendi jogának[7] egyes problémáit legalább általános utalások formájában fölvethessük.

A városok sok szempontból sajátos jogának forrása M. Weber szerint egyaránt lehetett „a szokás, az autonóm jogalkotás, az utánzás, az átvétel vagy valamilyen minta lemásolása a város alapításakor".[8] A szokásjognak mint a kommunális karták megértéséhez nélkülözhetetlen jogi „háttérnek" fontosságára fentebb már mi is utaltunk. Érdemes lenne azonban ezt a városi jogfejlődés tartalmával-jellegével szorosan összefüggő kérdést Webernél egy kissé konkrétabban is szemügyre vennünk. Annál is inkább, mert abban, hogy minden kicsinyessége, korlátozottsága ellenére a városok polgársága történelmi perspektívában nézve, a tespedő nemességhez képest mégis „legalább fejlődésben volt . . . képes arra, hogy a feudális társadalmat átalakítsa" — minden kétséget kizárólag jogi szempontok is közrejátszottak. E fejlődés lényegi tartalma ugyanis a marxizmus értelmében az volt, hogy a korai polgári kézművestulajdon történelmileg tiszta magántulajdonná fejlődött, ez utóbbi tendencia pedig Engels lényegretörő megfogalmazása szerint „hatalmas ösz-

[4] Vö. Olivier-Martin, i. m. 158.; Luchaire, i. m. 132.; W. Ebel, i. m. 251—253. Német vonatkozásban Ebel két vagy többoldalú városközi jogegyezmények (Justzgewährungsverträge) egész szövevényéről beszél, amely összehangolta az átutazóban levő kereskedők jogi kezelésének (Gästerecht) formáit.

[5] M. Weber, i. m. 252.

[6] Vö. tanulmányunk első részét.

[7] M. Weber szerint a tipikus középkori város olyan polgároknak „különös és jellegzetes szervekkel rendelkező intézményesen társult szövetsége . . . akik ebben a minőségükben egy csakis őket megillető közös jog hatálya alatt állnak, tehát rendi értelemben vett ‚jogtársak'." I. m. 242—243.

[8] M. Weber, i. m. 323.

tönzőt talált a római jogban, amely már mindazt készen tartalmazta, ami felé a kései középkor polgársága még csak tudattalanul törekedett".[9]

Érdemes itt egy kissé visszatekintenünk. A középkori jogfejlődésről általában persze csak egészen elvontan szólhatunk.[10] Egyik sajátossága a rendkívüli sokféleség, az erős partikularizmus volt. A sok népet, törzset egyesítő frank birodalomban pl. egyidejűleg többféle jogrendszer érvényesült. Az egyes továbbélő „népjogok" sokféleségéből eredő összeütközéseket a személyhez tapadó jog elve alapján igyekeztek elkerülni, vagyis mindenkire (személyükben még a klerikusokra is) annak a törzsnek a joga vonatkozott, amelyben született. Mint ismeretes, a római népességre az ún. leges romanorum, a germán lakosságra az ún. leges barbarorum voltak mérvadóak, e két jogrendszer mellett, illetve részben azok felett állt a frank uralkodók által kibocsátott rendeletek, kapituláriák összessége, végül egyházi ügyekben sajátos — későbbi kifejezéssel élve — kánonjogi szabályok érvényesültek.

Egy más vonatkozásban a római jog és a szokásjog elemeinek bonyolult, kezdettől fogva tapasztalható, ugyanakkor történelmileg módosuló összefonódását hangsúlyoznánk. A leges romanorum klasszikus szövegekre, de a római jog VI. századi, Justinianus-féle kodifikációját megelőző időkből származó szövegekre támaszkodó kodifikációk, amelyek bár tükrözik a korszak nyugat-európai jogának „hanyatlását és barbarizációját", a klasszikus római jogi kultúra átmentésében jelentős szerepet játszottak. Egyéb, így ótestamentumi majd természetesen középkori-feudális elemeket is tartalmazott, mind eredetében, mind későbbi fejlődésben, mégis jelentős részben a római civilizáció termékének fogható fel a kánonjog is (ecclesia vivit lege romana: az egyház a római joggal él). A karoling uralkodók hatalma támaszkodott mind arra a római elvre, hogy a császár a jog forrása, mind pedig az uralkodói tekintélyt az isteni kegyelemből eredeztető egyházi doktrinára, így nem meglepő, hogy bár központi hatalom bírái által a gyakorlatban is érvényesített kapitulárék, amelyek — keresztezve más jogrendszereket — részben az egész államterületre vonatkoztak és a jog területi hatályának később megerősödő tendenciáját készítették elő, a római jogot mint személyhez tapadó jogot nem helyezték hatályon kívül. Ami a leges barbarorumot illeti, ezek a germán szokásjogra támaszkodó királyi tekintéllyel szentesített korántsem homogén kodifikációk; a római, illetve a kánonjog elveinek hatása azonban ezekre is egyértelműen kimutatható, mégpedig „nemcsak a formát, hanem a lényegi tartalmat tekintve is". Az említett jogforrások mind írottak voltak. Egyfelől azonban részben éppen szokásjogot rögzítenek írásos formában (világos ez a leges barbarorum esetében), másfelől viszont — minthogy ez az írott jog nem foghatta át a társadalmi élet valamennyi területét és problémáját — mellette

[9] MEM 21, 174., 178.

[10] Főként a következő művekre támaszkodunk: H. D. Hazeltine: Roman and Canon Law in the Middle Ages; „Contest of Empire and Papacy, Cambridge Medieval History", V, 1957, 697—764., vö. különösen 703—707., 720—721., 725—728., 748—752.; M. Bloch: „La société féodale, La formation des liens de dépendance", Ed. Albin Michel, Párizs 1949, 173—190.; F. Calasso: „Medio evo del diritto", I, Le fonti, Dott. A Giuffre, Editore, Milánó 1954; Warnkönig-Stein: „Französische Staats- und Rechtsgeschichte", Band 2, Geschichte der Rechtsquellen und des Privatrechts, 3—76.; Olivier-Martin, i. m. 122—123., 168—169.; P. Koschaker: „Europa und das Römische Recht", C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München — Berlin 1958; Bónis Gy.—Sarlós M.: „Egyetemes Állam- és Jogtörténet", Tankönyvkiadó, Budapest 1957, 96—103., 119—128. stb.

már a frank birodalomban föltételezhető egy pusztán szóbeli tradíción alapuló szokásjogi szabályozás többé-kevésbé kiterjedt zónája.

Nagyjából a IX. századtól kezdve a jogfejlődésre kettős tendencia volt jellemző. A feudalizmus kibontakozásával, sajátosan új, szabályozásra váró viszonyok térhódításával a tisztán szokásjogi alapon álló szabályozás szférája jelentős mértékben kiterjedt, egyben pedig a személyhez tapadó jog fokozatosan háttérbe szorult a jog területi hatályának mindinkább érvényesülő, adott körülmények között azonban a feudális szétaprózottságot tükröző elvéhez képest. A frank birodalom felbomlása (843) utáni átfogó társadalmi változások számos olyan következménnyel jártak, amelyek együttesen egyáltalán nem kedveztek az írott jog érvényben maradásának. A karoling uralkodók rendeletei csakúgy mint a barbár törvények jórészt feledésbe mentek, a világi jogászképzés megszakadt, a régi jogforrások közös nyelvének, a latinnak ismerete a klerikusok monopóliumává vált, minden feudális úr egyben bíró is volt, ami egyet jelentett azzal, hogy a bírák többsége nem tudott olvasni stb. Hosszú időre a jog egyetlen eleven forrása a szokásjog maradt. (Igen jellemző, hogy még a kánonjogon belül is megkülönböztethető a ius scriptum mellett egy — a természetes igazságosság elvére támaszkodó, hagyományos, szokásjogi szabályok összességét jelölő — ius non scriptum, valamint az egyház általános érvényű joga mellett helyi érvényességű, speciális, pl. egyes püspökök által kibocsátott szabályok sokasága, amelyek közül nem kevés a XII. században a kánonjog alapvető, Gratianus-féle kodifikációjába is bekerült.)

De hogyan egyeztethető össze ez a megállapítás azzal a hagyományos felfogással, amely Franciaországot a jogfejlődés szempontjából két nagy részre osztotta: az „írott jog országainak" (pays de droit écrit) nevezett déli tartományokra, és a „szokásjog országainak" (pays des coutumes) nevezett északi tartományokra? Ennek a megkülönböztetésnek van reális alapja (így délen a római jog hatása sohasem szűnt meg egészen, s itt érvényesült a leghamarabb a justinianusi szövegek recepciója is), sematikus értelmezésével azonban már egyes XIX. sz-i, főként azonban a legtöbb modern kutató szembeszállt. Így, ahol — mint északon — a jog nem támaszkodik többé írott jogforrásokra, maga a szóbeli tradíció őrzött meg számos régi szabályt, a római és kánonjog, a kapitulárék egyes elemeit; s még a specifikusan új, számtalan helyi változatban feudális viszonyokat tükröző jogelveknek is megvannak az előző korszakba visszanyúló gyökereik. Másrészt, még ott is, ahol — mint délen — továbbra is ismerték és elfogadták a régi írott jogforrásokat, a bonyolultabbá váló társadalmi szükségletek ezek mellett új, ezeket kiegészítő vagy helyettesítő szokásokat hoztak létre. Toulouse-nak és környékének szentelt terjedelmes monográfiájában Castaing-Sicard[11] pl. egészen konkrétan is kimutatja — ráadásul az általában a római jog exkluzív területeként kezelt szerződési jog kapcsán — az ország északi tartományaiban uralkodónál „nem kevésbé szívós és eredeti szokásjog" létezését. Korántsem az a helyzet tehát, hogy jogi szempontból két teljesen homogén tömb állt volna szemben egymással, hogy északon csak germán, délen csak római jogelvek érvényesültek volna. Továbbá megjegyzendő, hogy a római jog az „írott jog országaiban" sem a

[11] M. Castaing-Sicard: „Les contrats dans le très ancien droit toulousain" (X—XIII. e. siècle), Imprimerie M. Espic, Toulouse 1959, 7—8., 562—563., 565. Vö. továbbá P. C. Timbal: Le droit privé dans le Midi de la France; „La Ville", III, 115—119.

korábbi korszak valamely hivatalos promulgációjából merítette kötelező erejét. Kötelező ereje a római jognak is csak mint a lakosok által elfogadott helyi szokásnak volt; csak mint ilyet, mint írott helyi szokásjogot ismerték azt el a francia királyok is (egyebek közt tekintettel az őket a német császárokkal szembeállító külpolitikai érdekekre is). Végső soron tehát maguk a déli tartományok is a szokásjog birodalmának részét képezik, csakhogy az itt elfogadott szokások között több ered a római jogból, mint másutt. Ez a meggondolás egyben az egyes déli tartományok jogviszonyai közötti említésre méltó eltéréseket is magyarázza.

Ami mármost a középkori francia jogfejlődésnek nagyjából a XII. századtól kezdődő szakaszát illeti, ennek két főtendenciája: a szokásjog írásbafoglalása és fokozódó egységesítése, valamint a római jog justinianusi szövegeinek erőteljes és széles körű térhódítása nemcsak időben esett egybe, hanem lényegileg is összefüggött a felvirágzó városok polgárságának megerősödésével, és végső soron tükrözte annak érdekeit.

A pusztán szóbeli tradíción alapuló joggyakorlat „kalkulálhatatlansága", számos irracionális mozzanata[12] előbb-utóbb a városokban kibontakozó árutermelés, pénzgazdálkodás fékjévé vált. Nem meglepő tehát, hogy a következő évszázadokban a városi polgárság volt az a társadalmi erő, amely — a királyi hatalommal együtt — leginkább érdekelve volt a jogforrások rögzítésében. Más-más vonatkozásban jól mutatja ezt a városi karták elszaporodása, a municipalitások törekvése a vitatott helyi szokások kötelező-egyértelmű megfogalmazására, a városjogok korai megjelenése és a XIV. sz.-tól tapasztalható gyakorisága, különösen pedig a szokásjog franciaországi kodifikációjának két hatalmas hulláma.

Amikor a XIII. század folyamán egyes jogismerő férfiak (a legjelentősebb közülük Beaumanoir volt) egyelőre még saját kezdeményezésből nekiláttak, hogy a jogbizonytalanság megszüntetése érdekében egy-egy terület szokásjogi szabályait ún. jogkönyvekben (coutumiers) írják össze, egyik legfontosabb forrásukként a városi kartákra támaszkodtak; a tekintélyes, a bírósági gyakorlat alapjává váló jogkönyvek aztán a későbbiekben maguk is felhasználásra kerültek a városi jogkönyvek szerkesztésénél.[13] A különféle helyi jogszokások sokaságának azonban ekkor még csak egy kis részét jegyezték fel, a jogbizonytalanság alapvetően nem szűnt meg. Tizenötödik századi előzmények után ezért a királyok megbízásából a XVI. sz.-ban sor került a szokásjog hivatalos összefoglalására. A „Német ideológia" innen számítja a francia jog „tulajdonképpeni fejlődésének" kezdetét, ez a kezdet azonban Marx és Engels interpretációjában egyben kifejezetten mint a polgári fejlődés korábbi szakaszának eredménye jelenik meg, és azzal van összefüggésben, hogy időközben „a burzsoázia annyi hatalomra tett szert, hogy a fejedelmek felkarolták érdekeit".[14]

Másrészt, bár a teljes jogegységet csak a napóleoni Code Civile (1804) tudta megvalósítani, bár a partikularista tendenciák mindig újratermelődtek,

[12] Erről lásd M. Bloch, i. m. 179—184.

[13] Vö. Warnkönig—Stein, i. m. 36., 39—40.; az egyes jogkönyvekről uo. 40—56.; Bloch, i. m. 188.; Bónis—Sarlós, i. m. 119—120.

[14] Marx és Engels: „A német ideológia", 95. A szokásjog hivatalos rögzítésében jelentős szerepet játszottak a polgári jogászok és összeíró biztosok. Vö. Bónis—Sarlós, i. m. 120.

a megerősödő városok polgársága végső soron érdekelve volt a jogrendszer kisebb-nagyobb területen való egységesítésében. Innen a legtöbb város törekvése arra, hogy jogát a környező falvakra, vidékre is kiterjessze, innen a kommunális karták filiációjának már említett jelensége (az ún. Etablissements de Rouen mellett legnagyobb befolyása Lorris és Beaumont városok kartájának volt), valamint egyes városok jogkönyvének gyakori átvétele.[15] De bizonyára összefüggésben van ezzel az is, hogy a XII. sz. végétől, majd a jogkönyvíróknál a szűken helyi értelmezésű szokásjog mellett mind világosabban kirajzolódnak szélesebb szokásjogi szférák (aires coutumières; így például „France autour de Paris", Normandie, Champagne), illetve hogy e partikuláris jogok birtokában kísérletek történtek egy általános érvényű francia jog (droit commun de la France, gemeines Recht) körvonalazására is. Olyan viszonyok rendezése érdekében, amelyeket egy adott területen nem szabályoztak elismert normák, a jogkönyvírók, majd az új jogászok lényegileg polgári rendjének képviselői megpróbáltak általános jogelveket megállapítani. Elsősorban a helyi jogok összevetésére, azok közös mozzanatainak megfogalmazására támaszkodtak, de figyelembe vették a királyi törvényhozást, a bírósági gyakorlatban kikristályosodó elveket, valamint a római és kánonjog különféle elemeinek nem túlzottan világosan körvonalazott együttesét is. A római jog ilyen értelmű hatása kézenfekvőbb a déli tartományokban, de — a XII. századtól kezdődő reneszánszával összefüggésben — kimutatható „a szokásjog országaiban" is: a coutumes interpretációjában és alkalmazásában mind a jogtudósok, mind a bíróságok „egyfajta egyetemes jogi logikaként, kiegészítő szabályok, hasznos analógiák . . . forrásaként" kezelték, több jogkönyv pedig kifejezetten is elismeri a királyi birtokok droit communjának egyik forrásaként.[16]

Nézzük most a városokkal kapcsolatos jogi problematika egy másik mozzanatát. Emancipáció-mozgalmaik kibontakozását megelőzően az uradalmi városok jogi szempontból is egyértelműen szenioraik fennhatósága alá tartoztak, a területükön alkalmazott jog nem különbözött a környező vidék jogától, amely egy feudális agrártársadalom joga volt. Az önállóvá vált városok viszont nemcsak maguk döntöttek az esetleges jogátvételről és annak módjáról, hanem hatóságaik révén megerősítették, értelmezték, valamint módosították és ki is egészítették a szokásjogot, sőt autonóm módon új jogszabályokat is alkottak.[17] Különleges jogukat ezen elemek elegyeként foghatjuk fel, és az alábbiakban csak magánjogi szempontból fogjuk szemügyre venni. Azonnal felvetődik a kérdés: tükröződnek-e és hogyan a középkori polgári fejlődés sajátos tendenciái ebben a különleges jogban, lehet-e a faluval, a vidékkel szemben a magánjogfejlődés sajátosan városi formáiról beszélni? Bár általában és elvben egyértelműen igennel lehet válaszolni, a kérdés még-

[15] A filiációról lásd Warnkönig—Stein, i. m. I, 266—276.; Luchaire, i. m. 136—150. és Lodge: „The Communal Movement . . ."; uo. 648—649. E szerzők erősen hangsúlyozzák a probléma bonyolultságát. Vö. továbbá Bónis—Sarlós, i. m. 87.

[16] Vö. Warnkönig—Stein, i. m. 32—33., 40., 66.,74—75., Bloch, i. m. 188.; Hazeltine, i. m. 750., a szó szerinti idézet innen származik; Koschaker, i. m. 143.

[17] A probléma bonyolultságát, nevezetesen a szokásjog és az „autonóm jogalkotás" közötti különbség viszonylagosságát jól mutatják Calassónak — sajnos azonban az itáliai városokra korlátozódó — elemzései. I. m. 419—425. Warnkönig—Stein a városok kapcsán eredetét tekintve nagyrészt íratlan, formáját tekintve azonban írott jogról beszél. I. m. 36.

sem pusztán szónoki. A XII. sz. vége előtti időszakban ugyanis a dokumentumok hiánya vagy szegényessége miatt kockázatos dolog a városi magánjog általános jellemzésére, különösen pedig a falusival való összevetésére vállalkozni, a XIII. sz.-tól kezdve viszont — bár ekkortól növekvő számban állnak rendelkezésre dokumentumok — a jog egységesebbé válásának általános tendenciájával összefüggésben ellentétük előbb-utóbb és legalább részlegesen viszonylagossá válik (egyes helyeken ugyanakkor egészen a XVIII. sz.-ig fennmaradnak bizonyos különbségek). A probléma kutatása ezért számos nehézségbe ütközik,[18] sajnos éppen a városi magánjog kiformálódásának időszakáról tudunk keveset.

Alapvetően azonban vitathatatlannak tartva a városi magánjog sajátszerűségének tényét, azt tartalmi szempontból a magántulajdon történelmi fejlődésének egy olyan új szakaszával hozzuk összefüggésbe, amelynek legadekvátabb jogi kifejezését — *végső soron* — a római jog elvei jelentették. A marxizmus klasszikusai szerint „a magánjog a magántulajdonnal egy időben fejlődik ki a természetadta közösség felbomlásából" és „lényegében csak szentesíti az egyének között fennálló, az adott körülmények között normális gazdasági kapcsolatokat".[19] „A tulajdonképpeni magántulajdon mind a régi, mind a modern népeknél az ingó tulajdonnal kezdődik."[20] A rómaiaktól eltérően azonban a nyugat-európai középkorban a törzsi tulajdon különböző fokokon — mint feudális földtulajdon, testületi ingó tulajdon, manufaktúra-tőke — keresztül végül a modern, „a közösség minden látszatát levetett", tiszta magántulajdonig fejlődik.[21] E folyamat fontos szakaszát képezik a középkori városok. Mihelyt mármost ez utóbbiakban az ipar és a kereskedelem felbomlasztotta a feudális közösséget, továbbfejlesztette a magántulajdont, — „nyomban újra elővették és érvénybe léptették a kialakult római magánjogot", e magántulajdon és e magánjog térhódításával pedig olyan „új szakasz kezdődött, amely képes volt további fejlődésre".[22]

Mint ismeretes, a római jog recepciója Franciaországban is már korán világosan kimutatható. A justinianusi szövegeket alapul vevő bologna-i jogiskolának számos francia földről jött hallgatója volt, s a XII. sz.-tól pedig már Párizsban, Montpellier-ben, majd a XIII. sz.-tól Orleans-ban és Touloused-ban is magas színvonalú oktatás folyik, sőt egyes francia jogászok Angliában is és Olaszországban is karriert csinálnak. A római jog erőteljes és széles körű gyakorlati elterjedését az magyarázza, hogy az, mint „az árutermelő társadalom első világjoga" az alapvető meghatározások tekintetében mintegy „anticipálta" a jogot a későbbi társadalom számára, amennyiben „utólérhetetlen szabatossággal kidolgozta az egyszerű árutulajdonosok minden lé-

[18] Erről összefoglalóan lásd: J. Gilissen: Le droit privé des villes, vu sous l'angle de l'histoire comparative; „La ville", III, 16—18. E kötet szerzői közül mindenesetre csak P. C. Timbal „Le droit privé dans les villes du Midi de la France" c. tanulmánya nem konstatálja város és vidék magánjogának különbségét, az általa vizsgált Languedoc vidékén azonban főként mezővárosok találhatók, amelyek más szempontból is kevéssé különböztek falusi környezetüktől.

[19] Marx és Engels: „A német ideológia", 95. Marx és Engels: Vál. Műv. II. 358.

[20] Marx és Engels: „A német ideológia", 94.

[21] Uo. 94. A rómaiaknál ezzel szemben „a magántulajdon és a magánjog kifejlődése nem járt további ipari és kereskedelmi következményekkel, mert egész termelési módjuk ugyanolyan maradt". Uo. 95.

[22] Uo. 95.

nyeges jogviszonyát (vevő és eladó, hitelező és adós, szerződés, kötelezettség stb.)".[23] Minthogy ez a jog az új jogászok lényegileg polgári rendje kezében antifeudális fegyverré vált, a sajátos, középkori árutermelés és pénzgazdálkodás fellegvárai, a városok messzemenően érdekelve voltak abban, hogy azt „a középkorral szemben ... mint a feltörő polgári társadalom jogát"[24] érvényre juttassák.

Itt azonban nyomatékosan fel kell hívnunk a figyelmet egy problémára. A római jog jelentőségteljes történelmi utóélete nyilvánvalóan „a termelési viszonyok mint jogviszonyok ... egyenlőtlen fejlődésének" legjellegzetesebb példája, és Marxnak alighanem alapos oka volt rá, amikor ennek az egyenlőtlen fejlődésnek elméleti magyarázatát a „Grundrisse" elején a „tulajdonképpeni nehéz pontnak" nevezte.[25] A történelmi gyakorlat oldaláról nézve a római jog mindenesetre „olyannyira klasszikus" jogi kifejezése a tiszta magántulajdon uralma alatt álló társadalom életviszonyainak, hogy legalábbis ami nagyjából a XVI. sz.-tól kezdve kibontakozó modern termelés, „ipari társadalom" (Marx) valóságát illeti — hatása meglehetősen egyértelműen, egyenesvonalúan érvényesült.[26] Bonyolultabbnak tűnik a helyzet a középkori városfejlődés vonatkozásában. Itt igen fontos annak a körülménynek a figyelembevétele, hogy — éppen mert messzemenően anticipálja a tiszta magántulajdon, az „ipari társadalom" viszonyait — a római jog egyben „sokkal előbbre is volt"[27] a középkor sajátosan korlátozott polgári tulajdona által meghatározott polgári viszonyoknál, recepciója ennek megfelelően meglehetősen komplikált, ellentmondásos képet mutat.

Egyrészt általánosan elismert tény, hogy a kommuna-mozgalom, majd a megerősödő városok virágzó kézművesiparra, árutermelésre, pénzgazdaságra támaszkodó társadalmi életének új típusú érdekei, valamint a római jog recepciója, mint összeurópai jelenség között alapvető összefüggés volt.[28] Ugyanezt mondhatjuk konkrétan a francia fejlődést illetően: a kommunamozgalommal kapcsolatban „a római jog erőteljes fuvallatáról" író A. Thierrytől az e jog gyors elterjedését egyenesen a (délkelet-francia) városi jogfejlődést

[23] Marx és Engels: Vál. Műv. II, 359.; MEM 46/I, 151. Mint Marx megjegyzi ezen anticipáció olymódon volt lehetséges, hogy bár a római jog „olyan társadalmi állapotnak felel meg, amelyben a csere semmiképpen sem volt kifejlett, mégis, mivel meghatározott körben kifejlett volt, kifejthette a *jogi személynek, éppen a csere egyénének a meghatározásait*". Vö. továbbá: Marx és Engels: Vál. Műv. II, 359.

[24] MEM, 21, 178. (MEM 46/1, 151.)

[25] MEM 46/I, 34—35.

[26] A jog „tulajdonképpeni fejlődése" (részben Anglia kivételével) „minden országban ... a római törvénykönyv bázisán ment végbe", („A német ideológia", 95.), egyetlen törvényhozás sem tudott semmi lényegeset javítani rajta (MEM 21, 178.), s még a Code civil is csak „mesterien hozzáidomította" azt a modern tőkés viszonyokhoz (Marx és Engels: Vál. Műv. II, 94.)

[27] MEM 21, 178.

[28] Egyéb tényezők fontosságát is hangsúlyozva világosan rámutat erre pl. Calasso, i. m. 351—354. (a szerző külön fejezetet szentel a jog XI. sz.-tól kezdődő reneszánszának); ugyanígy M. Weber: Rechtssoziologie; „Wirtschaft und Gesellschaft", Kiepenhauer & Witsch, Köln—Berlin 1964, erster Halbband, 629. (ő a polgári jogérdekek szempontjából főleg a római jog általános *formai* kvalitásait — „die allgemeinen *formalen* Qualitäten — emeli ki); valamint Bónis—Sarlós, i. m. 69., 121.; Bloch, i. m. 185 és köv.; valamint lásd Diósdi Gy. Bevezetését „A római jog világa", Gondolat, Budapest 1973 c. kötetben.

a vidékitől megkülönböztető jellegzetes vonásként tárgyaló P. Ourliacig[29] számos szerzőre hivatkozhatnánk. Minthogy a római jog elvei olyan ideálként jelennek meg, amelynek megvalósítását a földesúri kiváltságok akadályozzák, az „minden kétséget kizáróan előmozdította a földesúri privilégiumok ellen vívott harcot és felbátorította elődeinket arra, hogy elismertessék alapvető magánjogi érdekeiket".[30]

Másrészt viszont a római jog nem kizárólag a városi polgárság érdekeinek kedvezhetett, és nem mindenütt, nem mindig kezdettől fogva, sőt nem egyedül vagy nem egyértelműen kedvezett a városi polgárság érdekeinek. Továbbá azt is figyelembe kell vennünk, hogy maguk a római jog justinianusi szövegei is különböző, történelmileg feltételezett interpretáció-típusok közvetítésével hatottak.

Sorra véve ezeket a szempontokat, először is, mint Engels írja, királyok és polgárok egyaránt hatalmas támaszt találtak az új jogászok feltörő, lényegileg polgári rendjében. A francia jogfejlődés sajátos arculatának kialakításában aztán alighanem általában is meg volt a jelentősége annak a körülménynek, hogy a királyi jogászok — az uralkodói érdekek szolgálatában — a recipiált római jogot sajátosan megszűrték. Csak azt vették át belőle, aminek a királyok hasznát vehették és — sok mindent konzerválva a honi szokásjogból — kidolgozták azokat az érveket is, amelyek segítségével érvényesülésében korlátozhatták, nemkívánatos tendenciáinak élét vehették.[31] A mindazonáltal a droit commun de la France, az általános érvényű francia jog fontos elemeként elismert római jog és a szokásjogi szabályozás viszonya egyébként még a XV. században is tisztázatlan volt.

Ami továbbá a polgári jogérdekeket illeti, a városi magánjogfejlődés nemcsak az északi vidékeken ment végbe főként szokásjogi alapokon, hanem egyes délnyugati területeken is (Bordeaux vidéke, Landes, Béarn, baszkföld); másutt „igen távoli római eredetre visszavezethető szokásjogi jelleget" mutat (Languedoc, valamint Gascogne, Garonne-medence, Quercy stb.). Sőt, nem egy délnyugati város élénk és hosszantartó ellenállást tanúsított a római jog térhódításával szemben. Toulouse-ban pl. a helyi szokásjog feljegyzése mindenek előtt éppen azt a célt szolgálta, hogy *szembeszegezhessék* azt a római jog befolyásával. A délnyugat-francia városok felerősödő jogi partikularizmusa feltétlenül összefüggött a „nagypolitika" különféle fordulataival (így az albigensek elleni kereszteshadjárat; a „franciákkal", nevezetesen a római jogot saját fenntartásaik ellenére a déli városok „gleichshaltolása" érdekében következetesen felhasználó francia királyokkal szembeni ellenállás stb.). A jelen

[29] P. Ourliac: Le droit privé dans les villes du Midi de la France; „La ville", III. 127.; a városi jog főbb vonásait és a római joggal való összefüggését Thierry részletesebben is elemzi: Essai sur l'histoire . . . i. m. 40—42. és köv.; H. Martin: „Histoire de la France", Furne, Jouvet et Cie, Editeurs, Párizs év nélkül, 236.; Bónis Gy.; „A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában", Akadémiai K., Budapest 1972, 43. Bónis Gy. szerint a római és kánonjogot több olyan virágzó francia kereskedővárosban is tanították, amelyben később nem működött egyetem.

[30] P. C. Timbal, i. m. 118. Indirekt módon az általunk hangsúlyozott összefüggést támasztja alá az a körülmény is, hogy ahol — mint a délnyugat-francia területeken — nem találunk specifikusan városi magánjogfejlődést, nem mutatható ki a római jog korai, gyors térhódítása sem és fordítva.

[31] Erről részletesebben lásd Koschaker, i. m. 221—223., 239.; vö. továbbá Engels, i. m.; MEM 21, 177. Engels megemlíti, hogy a római jog igen sok esetben ürügyet adott a nemességnek a parasztok fokozott elnyomására.

gondolatmenetünk szempontjából leglényegesebb mozzanatnak azonban azt tartjuk, hogy e jogi partikularizmus hivatkozási alapja egy olyan helyi szokásjog volt, amely — nevezetesen a toulouse-i grófságban, de más régiókban, így Burgundiában is — már jóval a római jog irneriusi reneszánszának hatását *megelőzően* következményekben gazdag „autonóm" megújulási folyamaton ment keresztül, valamint, hogy ez a különféle elemeket ötvöző megújulás mint a városi intézmények (konzulok, notáriusok) műve nemcsak eredetében polgári: legalábbis a városi polgárság fejlődésének korai szakaszában (XII—XIV., sőt XV. sz.) tartalmilag is a legadekvátabban tükrözte annak gazdasági-politikai érdekeit. (Említsük meg, hogy hasonló tendenciák a német jogfejlődésben is kimutathatók. A germán jog archaikus világával való szakítás, a polgári fejlődés irányába tett fordulat egyesek szerint részben már a római jog hatásának — egyébként késői — érvényesülését megelőzően megtörtént.[32])

Végül, bár a tényleges joggyakorlat és a jog tudományos művelése között még a jogtudomány olyan fellegváraiban is, mint Toulouse hosszú ideig diszkrepancia mutatkozhatott, a későbbiek szempontjából igen nagy jelentősége volt annak, hogy a jogot a XII—XIII. sz.-tól kezdve nemcsak gyakorolták, hanem behatóan tanulmányozták, és elő is adták. „A római jog újrafelfedezése munkamegosztást hozott létre a papok — a feudális kor jogtanácsosai — és a nem egyházi jogtudósok között"[33] s ezen új jogászok, mint „eleve lényegileg polgári rend" által művelt, természetesen felépítményi jellegű tudomány, sokrétűen visszahatott a gyakorlatra. Mint ismeretes, három jellegzetes interpretáció-típust különböztethetünk meg.[34]

A justinianusi jog első közvetítői Franciaországban is az ún. glosszátorok voltak. Ezek mindenekelőtt a justinianusi jog szigorúan pontos szövegmagyarázatára törekedtek és korai képviselőik magukat a justinianusi szövegeket tekintették mind a tanulmányozás, mind a gyakorlati alkalmazás kötelező alapjának. A Corpus Iuris azonban már egyszerűen technikai okoknál fogva sem volt alkalmas arra, hogy közvetlenül alkalmazzák a gyakorlatban, ehhez közvetítőkre, interpretációra volt szükség. Az interpretáció sajátos formáját képező glosszák aztán a XIII. sz.-ban (a szintézisüket megteremtő Accursius életművével) az érdeklődés középpontjába kerültek, bizonyos értelemben az eredeti szövegek fontosságát is elhomályosították. Bár ezzel lépés történt a VI. sz-i forrásoknak a XIII. sz. társadalmi valóságához való hozzáidomítása felé, a glosszátorok elmélete sok tekintetben életidegen maradt, mindenekelőtt amennyiben a római jognak mint ius commune-nak, általános érvényű jognak kizárólagos érvényt tulajdonítottak.

[32] A fentiekkel kapcsolatban lásd P. C. Timbal, i. m. 118., 122—123.; P. Ourliac, i. m. 127—129.; valamint a német fejlődésről W. Ebel, i. m. 258.; különösen pedig M. Castaing-Sicard, i. m. 8—9., 14—15., 528—533., 562—563., 568—569., aki elemzi ennek a polgári érdekeket tükröző, az irneriusi hatás érvényesülését több mint egy évszázaddal megelőző, majd további egy-két évszázadon keresztül erősen fékező autonóm jogi megújulásnak jogi tényezőit is, különösen igen távoli, „mumifikálódott", vulgarizált, eltorzított formában továbbélő római előzményeihez való viszonyát stb.

[33] Engels, i. m.; MEM 21, 177.

[34] Minthogy itt igen bonyolult problémáról van szó, a francia fejlődéssel kapcsolatos rövid utalásokra szorítkozunk. Vö. Koschaker, i. m. 84—124.; Hazeltine, i. m. 736—743.; Calasso, i. m. 454—457., 596.; Bónis Gy.: „A jogtudó értelmiség . . ." 31—53; Bónis—Sarlós, i. m. 69.; valamint a városi jogászokról: E. Engelmann, i. m. 75., 124—125. és G. Chevrier: „Les villes du duché de Bourgogne", 422.

A római jog interpretációjainak következő alapvető típusát a XIV. sz.-tól befolyásos, ún. posztglosszátorok vagy kommentátorok iskolája dolgozta ki, amely tudatosította, hogy a gyakorlatban a ténylegesen érvényesülő egyéb jogokat nem lehet megkerülni. Bár a római jogot továbbra is a legfontosabb jogforrásnak tekintette, összhangba igyekezett hozni azt a különféle germán és feudális szokásjogokkal, a részben szintén ius commune-ként érvényesülő kánonjoggal stb. — valamint a városi kartákkal és jogkönyvekkel, a városi hatóságok jogi tevékenységével. Sajnos, a mi szempontunkból legfontosabb kérdést, a justinianusi jog mint az ius commune legalábbis egyik fontos eleme, és a városi jog (lex municipalis) mint különleges jog (ius proprium) kölcsönviszonyát illetően főleg olasz szerzők, így Calasso, főleg az itáliai városok helyzetét tanulmányozó munkái állnak csak rendelkezésre. Azonban, ha e tekintetben a francia helyzet konkrét elemzéseivel nem is találkoztunk, kétségtelen, hogy a problémának a kommentátorok gyakran mos italicus-ként emlegetett irányzata által adott megoldása kedvező talajra talált mindenütt, ahol a városi gazdaság fejlődése előrehaladt. Leginkább Németországban és éppen Franciaországban: jellemző módon, az orléans-i jogiskola a XIII. sz.-ban már mintegy előkészítette a glosszátoroktól a kommentátorokhoz való átmenetet. A dolog lényege abban van, hogy a jogászok és a városok kezdetben élesen eltérő álláspontjainak ellentétét a XIV. sz.-ban sikerült áthidalni, mégpedig egyértelműen a városok érdekeinek megfelelően.[35] Ezek szerint, minden olyan kérdésben, amelyre vonatkoztatható volt, a városi jog (Statutarrecht) maga számított ius commune-nak, s csak „ubi cessat statutum, habet locum ius civile," ami viszont tartalmilag egyet jelentett a római jog pusztán kiegészítő érvényének (subsidiäre Geltung) elismerésével. Formailag a római joghoz való hűséget azzal a szubtilis érveléssel sikerült fenntartani, hogy a „princeps imperator in regno suo" államjogi elvét a városokra is kiterjesztették: a várost mint partikuláris törvényhozót a maga területén lényegében császárként fogva fel látszólag nem sértették meg azt az elvet, hogy az utóbbi egyedüli törvényhozó birodalmában . . .[36] (Ebben az összefüggésben természetesen zárójelbe tettük azt a részben már érintett és persze csak helyenként eltérő módon megválaszolható kérdést, hogy vajon mennyire volt romanizálódott a városi jog maga. Nagyon valószínű azonban, hogy a városi jogászok befolyásos, különösen a délkeleti városokban vagy pl. a Bourgundi hercegségben számszerűen is jelentős, gyakran korporációkba szerveződött csoportja,

[35] A corpus iuris kizárólagos érvényességének elvével szemben a városok álláspontjainak minden különbözőség ellenére közös alapja az volt, hogy a városi statutumok minden egyéb jogforrással szemben elsőbbséget élveznek s csak olyan esetekben, ahol azok nem rendelkeznek alkalmazhatók más források; (lo statuto deve prevalere sopra qualsialsi altra fonte concorrente, e solo in mancanza di esso si puo procedere all'applicazione di altre fonti — írja Calasso). E másodlagosan alkalmazható egyéb források között aztán helyenként gyakran eltérő sorrendet állapítanak meg. Vannak olyan városok, amelyek „secundum formam statuti, ubi sunt statuta, et *statutis deficientibus secundum leges romanas*", kívánnak eljárni, másutt „deficientibus ipsis statutis, secundum usus et bonos mores eiusdem civitatis approbatos, et his deficientibus, secundum leges et iura", ismét másutt „deficientibus statutis secundum iura romana, legibus romanis deficientibus secundum bones consuetudines . . ." Vö. Calasso, i. m. 454—457. Hasonlóképpen érdekes az is, hogy pl. a bordeaux-i coutume szerint szükség esetén más területek szokásjogát kell figyelembe venni, és ha az sem ad támpontot a ratio naturalis-ra kell támaszkodni, s csak végső esetben a római jogra. Vö. Koschaker, i. m. 144.

[36] Erről lásd Koschaker főként olasz szerzőkre támaszkodó fejtegetéseit, i. m. 89—90.

kihasználva a relatív jogbizonytalanságot, többnyire minden jogforrást a helyi vagy partikuláris érdekeknek megfelelően interpretált. A városi jogászok és a királyi legisták között a marxista Engelmann által megállapított analógiát ilymódon alighanem a római jog szelektív befogadásának szempontjára is kiterjeszthetjük.)

Befejezésül éppen csak utalunk a római jog értelmezésének harmadik nagy tendenciájára, a XVI. sz.-ban igen befolyásos humanista koncepcióra. Bár ezt az irányzatot — a kommentátorok mos italicusával szembeállítva — mos gallicusnak is szokták nevezni, a gyakorlati jogfejlődésre Franciaországban sem volt alapvető hatással. Bármekkora tudományos előrelépést jelentett is a jog történeti-filológiai szemléletében a skolasztikus befolyást mutató, teljesen történelmietlen kommentátori szemlélethez képest, erősen életidegen volt, hatása főként az egyetemekre korlátozódott. A mos italicust nem szorította ki a gyakorlatból, gyakorlati szempontból még a humanizmus bourges-i iskolájának több képviselője sem fordult el ez utóbbitól, s továbbra is tanították azt Toulouse-ban is . . .

A fentiekben természetesen éppen csak jelezhettük egy, a marxizmus—leninizmus klasszikusai által nagy jelentőségűnek tartott problémának, a római jog recepciójának történelmi dimenzióit. Francia vonatkozásban is rengeteg még a fehér folt. Általában úgy tűnik: a római jog hatása igen nagy volt, a tényleges joggyakorlatban azonban csak ott és annyiban érvényesítették — mégpedig korántsem szervilis módon —, ahol és amennyiben ehhez az általános társadalmi fejlődés előkészítette a talajt. A joggyakorlat fejlődését „nem a római jog váltotta ki, de világos célt, precíz formulákat, szilárd keretet adva annak, igen megkönnyítette; hozzájárult ahhoz, hogy e fejlődés rejtett, lassú, bizonytalan, tapogatódzó munkája tudatos alkotássá váljon".[37] Ha a római jog hatása rendszerint csak lassan érvényesült, ha a középkori polgárok sok helyütt még hosszú ideig csak tudattalanul törekedtek a római jogban világosan előlegezett viszonyok felé, ez — ugyancsak általánosan fogalmazva — nyilvánvalóan összefügg a középkori árutermelés sajátosságaival.

A középkori termelés a városokban ugyanúgy mint a falvakban, a mezőgazdaságban, általában kisüzemi termelés volt. Árutermelés, amely azonban egyedi használatra szabott, tehát szükségképpen „kisszerű, törpeméretű, korlátozott" munkaeszközök felhasználásával, „terv nélkül és fokozatosan keletkezett" természetadta munkamegosztás keretei között bontakozott ki, és részben a saját használatra irányult: saját szükségletük legnagyobb részét tudvalevőleg a városi kézművesek is maguk állították elő. A termékre való tulajdon tehát „saját munkán nyugodott", s a középkor polgári tulajdona általában is „erősen össze volt . . . még keveredve feudális korlátozásokkal", nagyrészt pl. kiváltságokból állt. Ennek a „stabil termelési módnak", korlátozott termelésnek a forgalom szférájában „korlátozott csere, korlátozott piac" felelt meg, amellyel kifelé helyi elzártság, befelé helyi egyesülés (városban a céh) jár együtt. Messze vagyunk még a tiszta magántulajdon viszonyaitól, a római jog ennyiben valóban sokkal előbbre is volt a korabeli polgárság fejlettségi fokánál.[38] A recepciót azonban természetesen még számos más, egyebek közt helyi-partikuláris tényező is befolyásolta.

[37] J. Brissaud: „Manuel d'histoire du droit privé", Ed. E. de Boccard, Párizs 1935, 400.

[38] Vö. Marx és Engels: Vál. Műv. II, 122—125.; MEM 21, 178.

Tekintsük most át vázlatosan a városi magánjog főbb jellegzetességeit. Ami a *személyeket* illeti [39] Franciaország azon lakóit, akik nem a nemesi, illetve a papi rendhez tartoztak, összefoglalóan — és a szó szélesebb értelmében — közrendűeknek (roturiers) nevezhetjük. A jobbágyokon (serfs) és villánusokon (vilains) kívül a városok felemelkedésétől ide tartoznak a városi polgárok (bourgeois) is. A személyi és dologi függésben levő jobbágyokkal és a dologi függésben levő de személyükben többé-kevésbé szabad villánusokkal szemben a városi polgárok különleges státusszal rendelkeztek. A kommuna-mozgalom során megszerzett, lényegében a város területéhez tapadó privilégiumaik révén szabad emberek voltak — mégpedig nemcsak de facto, hanem de jure is — (sőt politikailag jogokkal rendelkeztek, s mint a szó szűkebb értelmében vett közrendűek, roturiers, mint harmadik rend a XIV. sz. elejétől delegátusokat küldtek a rendi országgyűlésbe). A városok polgárjogokkal rendelkező lakói ugyanis előbb-utóbb következetesen kioldották magukat a feudális uraktól való függés számtalan formájának szövevényéből. A „Luft macht eigen" elvét a városokban mindenütt felváltja — még ha kivételekkel, helyi változatokban, néhol csak tendenciaszerűen érvényesül is — a „Stadtluft macht frei" elve. A városi privilégiumok egyik legfontosabbika volt a jobbágyság megszüntetése. Sőt Lorris városának (mint láttuk igen széles körben átvett) kartájában már a XII. sz. elején klasszikusan megfogalmazták azt az elvet is, hogy az a nem-szabad, aki egy évig és egy napig a városban él, szabaddá válik és háboríthatatlanul élhet ott tovább. Ez lényegében a szeniorok üldözési jogának (droit de poursuite) érvényen kívül helyezése. A fejlődés irányát jól mutatja, hogy még olyan helyeken is, mint pl. Huy, ahol, bár a polgárok már korán megvásárolták szabadságukat, az oda menekülő nem-szabad még nem válik egy év és egy nap elteltével automatikusan szabaddá, adott esetben a *szeniornak* kellett bizonyítania, hogy elszökött alattvalója nem-szabad, ez pedig igen hosszadalmas és nehéz dolog volt, ráadásul a város csak „igazságos" úrnak adott ki valakit, ami megintcsak értelmezés kérdése. Az adó- és robotterhek kérdésének rendezésén túlmenően különösen jelentős volt a polgárok felmentése a holtkéz (mainmorte) érvénye alól, a végrendelkezési (droit de tester) és szerződéskötési (liberté contractuelle) szabadság, a költözködési jog elismerése, a házasságkötési korlátozások (formariage) megszüntetése, valamint hogy a városlakóknak szabadságukban állott a papi hivatást választani, szerzetesrendbe belépni stb. Az egyén önállósága megnövekedett, előbb-

[39] A városi polgárok státuszának a nemszabadokéval való összehasonlítását lásd Warnkönig—Stein, i. m. I, 252—260. II, 148—166.; a városi polgárjog megszerzésének feltételeiről: Olivier-Martin, i. m. 245.; a városlakókról mint szabad személyekről általában lásd Ennen, i. m. 118—119.; Pirenne: Les villes. 142—143. és Histoire économique, uo. 202—208.; szabadságuk egyes aspektusairól lásd Ourliac, i. m. 129.; Warnkönig—Stein, i. m. I, 284.; Gillisen: „Le droit privé", 18.; Le problème du droit privé urbain en Belgique; „La ville", III, 248. — ez az elemzés eredetileg francia területeket is átfog; J. Yver: Le droit privé des villes de l'Ouest de la France, spécialement des villes normandes; „La ville", III, 155—156.; Castaing-Sicard, i. m. 566. Vö. továbbá J. Heers: „Le clan familial au Moyen Age. Etude sur les structures politiques et sociales des milieux urbains, Presses Universitaires de France", Párizs 1974. c. könyvét, amely több szempontból elemzi a nemzetségek (clan familial), valamint a nemzetségek közötti szolidaritás megnyilvánulásaként értelmezett szomszédsági viszonyok (voisinage) problémáit. Heers hangsúlyozza, hogy a nagycsalád még hosszú ideig, bár országonként, régiónként, illetve társadalmi csoportok szerint eltérő, „többé vagy kevésbé erős" — ellenállást tanúsított „az egyén és a családfő jogainak érvényesítésével és az örökösök közötti egyenlőség igényével szemben". (I. m. 220. lásd még 13—19., 175—177., 230., 250—253.)

utóbb emancipálódott a klánjellegű társadalmi csoportok befolyása alól, a magánbosszú háttérbe szorulásával, az ún. retrait lignager (az elhunyt rokonainak joga családi birtok visszaváltására) megszűnésével lazábbá vált, ill. módosult a családi szolidaritás. Végül itt említjük, hogy már korán találunk példákat a fiatalkorúak védelmére, egyes helyeken a városi hatóságok a gyermek és vagyona érdekében gyámhatósági funkciókat is elláttak.

Azzal összefüggésben, hogy a városi gazdagság centrumában többé nem a mezőgazdasági termelés állott, a *dologi jog* szempontjából a városi fejlődésre[40] az ingó- és pénzvagyon jelentőségének megnövekedése és az ingatlan birtok jogi státuszának erőteljes módosulása volt jellemző.

Mind a városokba áramló, mind a már ott lakók tömegeinek természetesen szükségük volt a lakás, a kézműves- és kereskedőtevékenység, valamint a mezőgazdasági termékek egy részével való önellátás céljait szolgáló ingatlanra (telek, ház), az ingatlan birtok ezen túlmenően számos városban a polgárjog megszerzésének előfeltétele, a gazdasági befolyás, a politikai karrier egyik döntő tényezője volt. Ugyanakkor, gazdasági jelentőségük megnövekedésével, politikai öntudatuk kialakulásával összefüggésben a polgárok nem kívántak többé, illetve nem kívántak újból közvetlen feudális függésben élni. Minthogy azonban a középkori városok eredetileg — részben vagy teljesen — egy vagy több földesúri domínium részét képezték, megművelhető és főként beépíthető telekként számításba jövő földterületük túlnyomó része csak hűbérbirtokként állt rendelkezésre. Ilyen körülmények között a polgári lakosság törekvése szükségképpen arra irányult, hogy egyrészt a városi telekingatlant megszabadítsa hűbéri kötöttségeitől, s valamilyen formában szabad birtokká változtassa át, másrészt pedig, hogy ezt a szabad ingatlant — különféle üzleti tranzakciókba való bevonhatósága érdekében — mind nagyobb „mobilitással" ruházza fel.

A körülmények kedveztek ezeknek a törekvéseknek. A személyek és birtokuk jogi-társadalmi státusza közötti megfelelésnek a feuadalizmusra általában jellemző tendenciája pl. a XI—XII. sz.-tól, a városlakók függetlenségi mozgalmával kapcsolatos nagy társadalmi átalakulások időszakában, a föld-, illetve telektulajdonyviszonyok módosulásának dinamikus tényezőjévé vált: a személy emancipálódása előbb-utóbb maga után vonja földje emancipálódását. Ehhez járul, hogy a városi önigazgatás szervei mindent megtettek annak érdekében, hogy biztosítsák városuk területének jogi szempontból való homogenitását. Harcoltak az ellen, hogy territoriumukba a földesúri vagy egyházi jog illetékessége alá tartozó telkek ékelődjenek be, vagyis harcoltak azért, hogy a városi telkek az illető kommuna jogának letéteményesei, érdekeinek reprezentánsai, a magisztrátusok fennhatósága alá kerüljenek. Azt viszont szívesen látták, hogy saját polgáraik telkekre, házakra tegyenek szert, hiszen tudták: a mindenütt befektethető pénzvagyontól eltérően az ingat-

[40] A városi birtokviszonyok problémájával kapcsolatban nagy haszonnal forgattuk G. Des Marez kitűnő könyvét: „Étude sur la propriété foncière dans les villes du Moyen-Age et spécialement en Flandre", Gand—Paris 1898, 25—26., 31—33., 35—37., 84—86., 116—119., 157—176., vö. továbbá J. Brissaud, i. m. 198—209., 354—363., 370—388., 243., valamint Gilissen, i. m. 18.; Gilissen—Roggen: „Le problème du droit privé . . .", 257—264., 281—283.; Timbal, i. m. 120.; Ourliac, i. m. 128—129.; Yver, 135., 144., 157—158.; Olivier-Martin, i. m. 266—267.; Pirenne, i. m. 143—144.; J. Heers, i. m. 219—227.; a kor dologi jogáról általában lásd: Warnkönig—Stein, i. m. II, 290—295., 332—340., 383—391., 395—398.; Bónis—Sarlós, i. m. 66—68., 122—124.

lan tartósan odaköti a polgárt, a város javáért való munkálkodásra ösztönzi, garantálja az adók, illetékek, esetleges pénzbüntetések behajthatóságát, az ingatlan elkobzása vagy pl. a ház lerombolása pedig a városi bíráskodás végső szankciója.

Az ingatlanok jogi státuszának átalakulása a gyakorlatban sokféle formában történhetett, amelyek — úgy tűnik — három főbb típusra vezethetők vissza. Először is, a városokban már fellendülésük kezdetei óta megjelent egy, a hűbéri kötöttségektől mentes, ún. services roturiers (elsősorban: pénz) fejében bérbeadott szabad birtokforma, az ún. tenure libre. A város territóriumának azon részeiben, amelyek szintén a földesúr tulajdonában voltak, amelyeket azonban ez utóbbi továbbra is hűbéri szolgálatok fejében engedett át a polgároknak (tenure domaniale), az új, városi jogviszonyok hatására a falusitól eltérő fejlődés indult meg, amelynek következtében a tenure domaniale a XIII—XIV. századra fokozatosan itt is szabad földbérletté alakult át, lényegében az előbb említett tenure libre-hez hasonult. Végül, a városokban mindenütt megfigyelhető volt a telekingatlan „de jure vagy de facto allodializációjának" (Gilissen) erőteljes folyamata. Gyakran a meggazdagodott polgár egyszerűen egyszer s mindenkorra megváltja a szeniornak a földhasználatért fizetendő földbért (cens foncier), másutt maguk a municipális hatóságok adják el polgáraiknak a territórium egyes parcelláit, amelyekre politikai, jogi, vagy erőszakos eszközökkel kiterjesztették szuverenitásukat; a vevő itt is teljes jogú tulajdonossá válik (vente en pleine propriété). A telkek iránt mutatkozó kereslet állandó növekedése aztán előbb-utóbb arra indítja e sajátos allodiális birtokok tulajdonosait, hogy azokat a tenure libre formájában szép pénzért maguk is bérbe adják.

Természetesen nem vállalkozunk a városi birtokviszonyok bonyolult problémájának kimerítő elemzésére, s az alábbiakban csak a jövő szempontjából legérdekesebb összefüggésekre utalunk. Mint láttuk, a városi ingatlanok átalakulásának egyik fő tendenciája az ún. tenure libre térhódítása volt. Ez a tenure — mint Des Marez megállapítja — „hasonlított a hűbérbirtokhoz (tenure domaniale), amennyiben földbér fejében lehetővé tette a föld használatát (constituait aussi une concession de terre moyennant un cens), míg azonban az előbbi általában szolgai állapottal járt, vagy legalábbis szorosan a földtulajdonoshoz kötötte az igénybe vevő személyét és a javakat, az újfajta bérföld (censive) érintetlenül hagyta a bérlő (censitaire) személyes státuszát és lehetővé tette számára, hogy tenure-jével szabadon rendelkezzék.[41] Így a bérlő a bérföld (censive) fölött örökös (perpetuel) és örökölhető (héréditaire) jogokkal rendelkezett, azon építkezhetett és az általa emelt épületnek mint meliorationak kizárólagos tulajdonosa volt; a telekingatlan értékének gyors növekedését kihasználva különféle járadékokkal terhelhette meg azt (grever), sőt tartozásai fedezeteként is elkötelezhette (engager). Végül a tenure libre egyik leglényegesebb jellemzője az volt, hogy a bérlő szabadon elidegeníthette. A fentiekben érzékeltetett fejlődés iránya különösen szemléletesen mutatkozik meg azokban a hamarosan tömegesen előforduló esetekben, amelyekben maguk a polgári censitaire-ek, illetve az allodiálissá vált telkek tulajdonosai adták bérbe telekingatlanjuk egy részét. A földbér itt tisztán gazdasági eredetű, a bérbeadó tulajdonjogán alapul, és polgári személy fizeti polgári személynek.

[41] Des Marez, i. m. 118., valamint lásd uo. 227—255.

A hűbéri kötöttségektől való megszabadulás mellett a városi birtokviszonyok átalakulásának másik fontos tendenciája az ingatlanok individuálissá válásának jelensége volt. A feudális kori földbirtokra kötöttségek sokfélesége nehezedett, amelyek a birtokos rendelkezési jogát nemcsak a szenior, hanem — többek között — a család, a nemzetség javára is korlátozták. A nagycsalád mint jogi személy ingatlanvagyona erőteljes jogi védelemben részesült, lényegében elidegeníthetetlen volt, ami érthető is egy olyan társadalomban, amelyben hosszú ideig a föld jelent meg a gazdaság egyetlen forrásaként, s ahol ezért — mint ezt a res mobilis, res vilis elve jól mutatja — az ingatlanjavak álltak a legnagyobb becsben. Ilyen értelemben az ingatlan igazi tulajdonosának a nemzetség tekinthető, a mindenkori családfő mint a föld birtokosa csak annak életfogytiglani használója (mint Brissaud kifejezi „gérant"-ja) volt. Az elmondottak az örökösödési jogon kívül főként az ingatlanok élők közötti elidegenítésnek (aliénation entre vifs) szabályozásában jártak következményekkel. A nagycsalád érdekeit és az árutermelés kibontakozásával felerősödő egyéni kezdeményezést a régi francia jog úgy igyekezett összhangba hozni, hogy megkülönböztette az ősi és a szerzett vagyont (propres és acquêts). A szerzett ingatlanokkal az egyén szabadabban rendelkezhetett, de az ősi vagyon fölött a rokonok még jóval a nagycsalád felbomlása, a családi kötelékek lazulása után is megőriztek bizonyos többé-kevésbé látens társtulajdonosi jogokat. Így az ingatlant birtokosa eredetileg csak a rokonok felhatalmazásával, azok elővételi jogának figyelembevételével idegeníthette el, a korlátozás legelterjedtebb, legtovább fennmaradó formája pedig az ún. retrait lignager volt, a rokonok joga a családi birtok visszaváltására (ez jogátruházással történt, vagyis a vételi üzlet átháramlott a rokonokra, akik a vevő összes költségeit megtérítették).

A városok fejlődésére mármost az volt jellemző, hogy ott — a polgári érdekeknek megfelelően — a nagycsaládi vagyonközösség másutt még továbbélő csökevényeit mind határozottabban visszaszorították. A tulajdon ily módon individuális jelleget kapott, s egy újabb vonatkozásban vált lehetővé, hogy az egyén szabadon rendelkezhessék a tulajdonát, ill. birtokát képező ingatlannal, azaz hogy ez utóbbi elidegeníthetővé, mind „mozgékonyabbá" váljon. Ez a tendencia Franciaország különféle területein világosan kimutatható (bár korántsem érvényesült egy csapásra és ellenállás nélkül). Így általánosnak mondható a retrait lignager visszaszorulása, Délen megszűnik a propres és az acquêts megkülönböztetése; bizonyos északi városokban pedig Gilissen kimutatja az „ingatlan birtok ingóvá változtatásának (ameublissement des immeubles)" tendenciáját, amely paradoxnak tűnő megjelölés arra utal, hogy a telek- és házingatlanokat ezeken a helyeken — kétségkívül „mobilitásuk" megnövelése érdekében — az örökösödési jog, valamint a házastársak közötti jogi viszonyok szempontjából egyszerűen ingó vagyonnak tekintették (maison et terre sont réputées meubles).

A városi ingatlan fejlődésének említett tendenciái kétségkívül előrelépést jelentettek a római jog, illetve a későbbi tőkés magánjog tulajdonfogalma irányába. Előbb-utóbb azonban kiderült, hogy bizonyos szempontból maga a tenure libre is akadályát képezi annak, hogy ezen az úton tovább lehessen haladni.[42] A tenure libre ugyanis a régi feudális jogban központi szerepet ját-

[42] Lásd Des Marez, i. m. 74—75., 254—255. és köv oldalak, valamint Brissaud, i. m. 354—358.

szó örökös, illetve hosszú időre szóló bérletek (baux perpétuels ou à long terme) sajátos formájaként értelmezhető, amely a telekre nehezedő örökös és változtathatatlan terhek (charges foncières immuables et perpétuelles) következtében alkalmatlan arra, hogy a telkek árának módosulásait — alapvetően a telekáraknak a kereslet növekedésével és a kínálat korlátozottságával összefüggő emelkedését — érzékenyen kövesse. Az ingatlanok „mozgékonyságának" a polgári fejlődéssel együtt járó igénye ilymódon bizonyos határon túl kielégítetlen maradt, s ez a kielégítetlenség egy újabb birtokforma, a meghatározott és viszonylag rövid időre szóló bérletek (baux à court terme; louage) elterjedésében fejeződött ki. Des Marez szerint ez a forma lehetővé tette, hogy a bérlő (locataire) használja a telket, — ugyanakkor tiszteletben tartotta a telektulajdon egységét és csorbítatlanságát (complète intégrité), s minthogy néhány év elteltével a használati jog visszaszármazott a tulajdonosra (retour de la jouissance), biztosította, hogy az a telkét újból bérbeadva (nyilván ez utóbbi mindenkori értékének nagyjából megfelelő) jövedelemhez jusson.

Ha ez a jellemzés helyes, az új bérleti formában lehetetlen nem észrevenni a római jog hatását. A római jog befolyása ugyanis elősegítette, hogy a régebbi fajtájú bérlő (censitaire), akinek helyzetét a tenure libre a tulajdonoséhoz közelítette, sok esetben fokozatosan teljes jogú tulajdonossá váljon, másrészt pedig, hogy az újabbfajta bérleti szerződés (bail ordinaire) tisztán személyek közötti viszonnyá egyszerűsödjön, amely a bérlőnek (locataire) nem biztosít a telek felett dologi jogokat (droits réels). A rendelkezésünkre álló szakirodalom szűkszavúsága miatt csak utalunk arra, hogy a bérlő tradicionális jogait korlátozó római jog hatása ezen a területen is csak (a régebbi *és* az újabb keletű) szokásjogi szabályozással való konfliktusban érvényesült, ami világosan kifejeződik a „Vandange passe louage" és az „Achat ne résout pas louage" jogelvek ellentétében.

Az *örökösödési jogra*[43] korábban a nagycsaládi vagyonközösség nyomta rá bélyegét. A középkori germán jogszokások nem tették lehetővé örökös végrendeleti úton való kijelölését (Institution d'héritier n'a point lieu; Deus solus heredes facere potest), a végrendelet nélküli (ab intestato) öröklést pedig szigorúan szabályozták, előnyben részesítve a fiúgyermekeket (préférence des mâles), elismerve az elsőszülöttségi jogot (droit d'aînesse) stb., egyben eredetük és jellegük szerint eltérő szabályoknak vetve alá az egyes javakat (pluralité des successions). Itt is egyértelműen a nagycsalád, mint elidegeníthetetlen vagyonnal rendelkező jogi személy védelméről van szó, az egyes ember akaratából, rövidlátásából vagy szeszélyéből esetleg ráháramló hátrányokkal szemben. A városi fejlődés irányát csak a fentiek figyelembevételével lehet megérteni. Először is, a római jog hatására a városokban a végrendelet nélküli örökösödés is általában a szokásosnál nagyobb egyenlőséget biztosít az öröklő gyermekek között; így többnyire megszünteti az elsőszülöttek, a fiúgyermekek, az első házasságból származók (enfants du premier lit), az utószülött fiúk (droit de juveigneur) privilégiumait. Kezd érvényesülni az örökség egysége és az is, hogy az örököst az örökhagyó személye folytatásá-

[43] Vö. Brissaud: Droit privé, i. m. 205—209., 581—586., 599., 645., 659.; Gilissen, i. m. 19.; Gilissen—Roggen, i. m. 281—282.; Yver, i. m. 146—149.; Timbal, i. m. 121—122.; Olivier-Martin, 271—272.; J. Heers, i. m. 219—227., valamint általában Warnkönig—Stein, I, 470. és köv.; Bónis—Sarlós, 123—124.

nak tekintik. Még fontosabb természetesen a végrendelkezési jog (droit de tester) széles körű érvényesülése a városokban. Jól mutatja ezt, hogy a családi érdekek korábbi feltétlen érvényesítéséhez képest már önmagában is bizonyos előrelépést jelentő retrait lignager (amely falun, pl. Normandiában egészen a francia forradalomig jelentős szerepet játszott) a városokban de jure vagy de facto általában erősen visszaszorult, a vagyonnal való mind szabadabb végrendeleti rendelkezés javára.

Bár a végrendelet újrafelbukkanásában a XII. század táján a kánonjognak jelentős szerepe volt — az egyház harcolt a szabad rendelkezésért, hogy vagyonát „kegyes adományok" (elemosyna) útján is gyarapíthassa —, ez a kezdetben vallási, később azonban a római jog újjászületésével összefüggésben mindinkább laicizálódó aktus nem véletlenül terjedt el a leghamarabb a városokban. Az örökösödési jog városi jelentősége és fejlődése persze nemcsak a megerősödő polgárság viszonylagos fejlettségével, hanem viszonylagos fejletlenségével is összefüggésben van. Már Marx és Engels utaltak rá, hogy a városi kézművesek még „természetadta", sajátosan rendi tőkéje gyakran nem volt pénzben kifejezhető, illetve a fejletlen érintkezés és a hiányos forgalom miatt nem volt realizálható, s ezért „apáról fiúra kellett öröklődnie". Ami a római jog térhódítását illeti, az az örökösödési jog területén is meglehetősen bonyolult folyamat volt. Hogy csak egyetlen dologra utaljunk, a római tradíció integráns részét képező végrendelkezési jog elterjedése — legalábbis a déli vidékeken, az „írott jog országaiban" — számos helyen (pl. Montpellier, Toulouse, Carcasson stb.) összekapcsolódott a végrendelkezés teljes szabadságáért, vagyis egyben szabályozásának a római jogra jellemző egyes sajátosságai ellen folytatott harccal.

A személyi szabadság és a javakkal való rendelkezés szabadsága együtt jár a szerződéskötés szabadságának (liberté de contracter) és mechanizmusának fejlődésével. Bár úgy látszik a *kötelmi jog* területén[44] megfelelő előmunkálatok hiányában különösen nehéz a városi és falusi fejlődés összevetése, a városi fellendülést megelőző időszakhoz viszonyítva annál világosabb, hogy a polgárok joggyakorlatában új, előremutató, és gazdasági érdekeiket egyértelműen tükröző tendenciák jelennek meg. Korábban, a szokásjog által eleve szabályozott viszonyok közepette a szerződéskötésen alapuló jogügyletek (obligations conventionnelles) ritkák voltak, a szerződéskötésekben erősen érvényesült a germán formalizmus (Brissaud találó megjegyzése szerint egy formalitások és ceremóniák nélküli jog éppoly elképzelhetetlen lett volna, mint egy kultusz nélküli vallás). A kötelmi viszony pusztán személyi viszony volt: az adós, sőt olykor a hitelező halálával egyszerűen megszűnt, s bár utóbbi messzemenő jogokkal rendelkezett fizetésképtelen adósának személyével szemben (az pl. rabszolgaként is eladható volt), javai felett azonban — különösen a végső elemzésben a nagycsalád közös vagyonának, illetve a földesúri birtoknak részét képező ingatlan javai felett — nem volt hatalma. (Innen a „Qui n'a que des immeubles est insolvable" elve.) A gazdasági-társadalmi fellendülés nyomán a városokban mindennapossá és nagy jelentőségűvé váló jog-

[44] A kör kötelmi jogáról általában lásd: A.—E. Giffard—R. Villers: „Droit romain et ancien droit français, Les obligations", Dalloz 1967, 13—14., 212—214., 279., 383—386., 403—405.; Brissaud, i. m. 397—400., 441., 464—470., 539—540., 552—560.; illetve speciálisan a városokról: Castaing-Sicard, i. m., különösen 565—569., 538—560.; Gilissen, i. m. 19—20.; Gilissen—Roggen, i. m. 274—283; Yver, i. m. 153—156.

ügyletek szabályozása a kánonjog és a római jog nyilvánvaló, de megintcsak fokozatos és ellentmondásos hatását mutatja.

A legfontosabb új tendenciák a következőek. A formalizmus (a ceremóniák, szimbólumok, gesztusok jelentősége) visszaszorul, és — a kánonjog által előkészített talajon — tért hódítanak a tisztán konszenzuális (solo consensu) szerződések, amelyek viszont az adós örököseit is kötelezik. A bizonyítékok rendszere racionalizálódik, az istenítélet párbaj formájában (duel judiciaire), az eskü veszít népszerűségéből, a szerződéseket mind gyakrabban kötik városi hivatalnokok vagy olyan tekintélyes polgárok előtt, akiknek szava nagy bizonyító erővel rendelkezik, egyre szaporodnak az írásos bizonyítékok. Fejlődnek az óvadékok, valamint a kezesség (plège, plévine) formái, egyszerűbb, gyorsabb, hatékonyabb végrehajtási procedúra kristályosodik ki. A közhatalom sajátos formáját képező kommunák itt is különleges lehetőségekkel rendelkeztek: az adóst száműzéssel büntethették, s ha ezzel szembeszállt, bebörtönözhették. Fentebb már utaltunk az ingatlan birtok „ingóvá alakulásának" tendenciájára. A kötelmi jog területén ez azzal a rendkívül fontos következménnyel jár, hogy maguk az ingatlanok is lefoglalhatóvá és elárverezhetővé válnak (execution sur les immeubles), az adós előbb-utóbb mindinkább individuális tulajdonává váló ingatlan javaival is felel tartozásáért. (Ezt fejezi ki a „Qui s'oblige oblige ses biens" elve.) Jellemző, hogy a számos más város által is átvett Etablissements de Rouen tette először lehetővé, hogy az adós végrehajtása ne csak a király, hanem magánszemélyek javára is kiterjedhessen az előbbi ingatlanaira is.

Egészében véve, a kötelmi jog a városi joggyakorlat talán legfejlettebb része volt. A római jog itt különösen átfogó hatást gyakorolt, (maradéktalan) érvényesülésével szemben azonban több forrásból táplálkozó ellenállást tapasztalunk, amelyet paradox módon végérvényesen csak a magát hangsúlyozottan a római jog fölé helyező királyi hatalom tört meg a XVI. sz.-ban. Ez az ellenállás világosan megmutatkozott a szerződések semmisségének (nullité) problémájával kapcsolatos vitában. A szerződések érvényességét a római jog különféle feltételekhez kötötte, az adós, a kezes védelmében különféle előnyöket, kivételeket fogalmazott meg. A gyakorlatban mármost széles körben elterjedt ezek külön-külön vagy együttesen történő érvényen kívül helyezésének szokása; a felek eleve lemondtak ezeknek a garanciáknak esetleg szükségessé váló fedezetéről (vö. a Voies de nullité n'ont lieu en France elvét). Ez az általános tendencia áttételesen nyilvánvalóan kánonjogi törekvésekkel is összefüggött[45]. Feltételezzük azonban, hogy legalábbis a fejlett kereskedelemmel rendelkező városok esetében ezt a megerősödő polgárság jogi öntudatának növekedésével, illetve annak a törekvésnek korai felbukkanásával is kapcsolatba lehet hozni, amely a széttépett tarka-barka hűbéri kötelékek helyére majd az érzés nélküli készpénzfizetést fogja állítani. Toulouse esetében ezt Castaing-Sicard igen szuggesztíven mutatta ki. A gyakorló jogászok és a szerződő felek ott szerinte rémülettel látták, hogy az előrenyomuló római jog előírásai

[45] A kánonjogászok a természetes igazságosság elvét, a boni mores naturales követését egyértelműen a római jog szabályai fölé helyezték. (Megkívánták, hogy a szerződő felek mindegyikének jogosult előnye származzék a szerződésből, megvizsgálták, hogy a kapott ellenérték méltányos-e — iustum praetium — stb.). Ezzel némileg relativizálták érvényét, hozzájárultak ahhoz, hogy a szerződő felek akarata felülemelkedhessék a törvényen. Mint Beaumanoir nyomán szállóigévé vált: „Convenances vainquent loi". Vö. Giffard—Villers, i. m. 212—213.; Bónis—Sarlós, i. m. 125.

védelmet nyújtanak az adósnak, a kezesnek, a férjes asszonynak, a kiskorúnak stb. ezzel megakadályozva a gyors és szigorú végrehajtást, zavarva ezzel az üzleti életet. Eleve lemondanak tehát minden kivételről és védelemről, mindenről, ami egy jelen vagy jövő, világi vagy egyházi, írott vagy íratlan jog nevében felhozható lenne a szerződési aktus ellen. „Ez többet jelentett a római jog kiiktatásánál . . . a felek megállapodásukat tették a szerződés abszolút és egyetlen törvényévé, proklamálták a szerződéskötés szabadságát, a megegyezés hatalmát a szabályokkal szemben."[46]

A fentebb körvonalazott jogi tendenciák Nyugat-Európa más országainak városaiban is kimutathatók.[47] (Ne felejtsük el persze, hogy itt egy viszonylag elhanyagolt kutatási terület első általánosított eredményeiről van szó.) Ugyanakkor azonban, minthogy az említett jogi törekvések alapvetően az áruviszonyok fejlődésével vannak összefüggésben, nem kizárólag a városokban fordulnak elő. A városi joggyakorlat sajátszerűségéről ezek szerint elsősorban annyiban beszélhetünk, amennyiben ott, mint az árutermelés fellegváraiban, ezek a tendenciák már igen korán, és meglehetősen általánosan, sőt olykor kivételeket megengedő szabályként érvényesültek. Annak arányában, hogy az áruviszonyok mennyire hatják át fokozatosan a vidék életét is, város és falu különbsége e tekintetben aztán relativizálódásnak indul. A városi jog mint minden városi polgárra azonos és közös különleges jog előremutató fejlődése természetesen korántsem jelenti a városlakók általános gazdasági-társadalmi egyenlőségét. A középkori francia városok erősen differenciálódó társadalmi struktúrájának problémáit azonban már másutt fogjuk megvizsgálni.

[46] Castaing-Sicard, i. m. 538. és 560. Sajnos, többnyire nem tudjuk, hogy a kivételekről való lemondás jelensége (amelyet Gilissen—Roggen északon is egyértelműen kimutat, de nem tart kizárólagosan városi jelenségnek — uo. 276.—) konkrétan hol, mit tükröz közelebbről.

[47] Erről lásd a „La Ville", III kötet következő tanulmányait: H. Thieme: „Das Privatrecht der deutschen Städte", uo. 163—180.; R. Gibert: „El derecho privado de las ciudades españolas durante la edad media", uo. 181—220.; és R. Feenstra: „Le droit privé urbain dans les villes des Pays-Bas septentrionaux jusqu'à la fin du XIIIe siècle" uo. 285—316.